

הסוגיא השלושים ושבע – השכים לשנות (יא ע"ב)

- א. מימרא [1] אמר רב יהודה אמר שמואל: השכים לשנות עד שלא קרא קריאת שמע, צריך לברך. משקרא קריאת שמע אין צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה.
- ב. מהלוקת אמוראים ומעשה [2] אמר רב הונא: למקרא ולמדרש צריך לברך, לתלמוד אין צריך לברך.
- [3] ור' אלעזר אמר: למקרא ולתלמוד צריך לברך, למשנה אין לברך.
- [4] ור' יוחנן אמר: אף למשנה נמי צריך לברך.
- [5] דאמר רב חייא בר אשי: זמנין סגיאין הוה קאימנא קמיה דרב לתנויי פרקין בספרא דבי רב, הוה מקדים וקא משי ידיה ובריך ומשני לן פרקין.
- ג. דעות אמוראיות בנוגע לנוסח ברכת התורה [6] מאי מברך?
- [7] אמר רב יהודה אמר שמואל: אשר קדשנו במצותיו וצונו לעסוק בדברי תורה.
- [8] ור' יוחנן אמר כן צריך לומר: הערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בפינו ובפיפיות עמך בית ישראל, ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל כלנו יודעי שמך ועוסקי תורתך כן צריך לומר, ללא חתימה
- [9] ורב המנונא אמר: אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו, ברוך נתן התורה.
- [10] אמר רב המנונא: זו היא מעולה שבברכות.
- [11] אמר רב פפא כן צריך לומר: הלכך לימרינהו לכולהו.

מסורת התלמוד

[1] אמר רב יהודה... אין צריך לברך ירושלמי ברכות א ה, ג ע"ג. [2-4] ירושלמי שם. [5] דאמר רב חייא בר אשי... ומשני לן פרקין ירושלמי שם; בבלי ברכות יד ע"ב. [7] השווה דברי רבי אב מרי אחוי דרבי יוסי בירושלמי ברכות ז ב, יא ע"ב: "עשאו כשאר כל מצותיה של תורה: מה שאר המצות טעונות ברכה, אף זו טעונה ברכה". [11] הלכך נימרינהו לכולהו השווה ברכות נט ע"א, ס ע"ב, עב ע"א; מגילה כא ע"ב; תענית ו ע"א-ז ע"ב; סוטה מ ע"א.

רש"י

שכבר נפטר באהבה רבה שיש בה מעין ברכת התורה, ותן בלבנו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך ותלמודם חקי רצונך. מדרש הוא קרוב למקרא, כגון מכילתא וספרא וספרי שהם מדרשי מקראות. לגמרא אין צריך לברך אפילו קודם אהבה רבה קאמר, והכי מוכח מילתא בפסח שני. אף לגמרא צריך לברך שהוא עיקר התורה שממנו הוראה יוצאה, גמרא היינו סברת טעמי משנה, ותירוצי משניות הסותרות זו את זו, וחסורי מחסרא. ומברך ברכת התורה. ורבי יוחנן מסיים בה הכי דבעי פתיחה בברוך וחתימה בברוך. הערב נא ה' אלהינו יערבו עלינו לעסוק בהם מאהבה. ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל גרסינן, ולא גרסינן למדני חקיק, שאין זו ברכה והודאה על שעבר אלא לשון בקשה, ודוד כי אמרה (בתהלים קיט יב) לא לשם ברכה אמרה אלא בלשון בקשה, והכי קאמר: ה' שאתה ברוך – למדני חקיק. וזו היא מעולה שבברכות התורה, לפי שיש בה הודאה למקום וקילוס לתורה ולישראל.

תקציר הסוגיא

בחלק א של סוגיא זו מחייב רב יהודה בשם שמואל את המשכים לשנות לפני קריאת שמע של שחרית, בברכה, ופטר ממנה את הלומד לאחר קריאת שמע: "שכבר נפטר באהבה רבה". בחלק ב נחלקו אמוראים באשר לחומר הלימוד המחייב בברכת התורה: מקרא, מדרש, משנה ו/או תלמוד (במהלוקת זו רבו חילופי הנוסח). רב חייא בר אשי מעיד שהאמורא רב בירך לפני הלימוד בספרא דבי רב. בחלק ג נחלקו האמוראים רב יהודה (בדפוסים: בשם שמואל), רבי יוחנן ורב המנונא בעניין נוסח ברכת התורה של היחיד המשכים לשנות. רב פפא מציע לברך את שלוש הברכות המוצעות.

מקבילה לחלקים א ו-ב מצאנו בירושלמי ברכות א ה, ג ע"ג, ובה שינויים, תוספות והגבלות לעומת החומר הנמצא בסוגיא שלנו. מוצע שהבבלי משקף את המסורות הקדומות יותר, וניתן להבינו על בוריו כשלעצמו. השינויים והתוספות שבירושלמי נידונו בפירושו.

ישנם כאמור שינויי גירסאות רבים בחלק ב בעניין סוג החומר המצריך ברכת התורה לפנינו. סיבה אחת לריבוי החילופים היא אי-הבנה בנוגע למשמעות המילה "תלמוד"; בסוגיא המקורית משמעותה היתה "מדרש", אך הגרסנים סברו שמשמעה כבימינו. לאחר עיון מקיף בגירסאות, מוצע שבנוסח המקורי הוצעו שלוש דעות: רב הונא חייב ברכה רק לפני לימוד התורה שבכתב; רבי אלעזר חייב בברכה גם את הלומד תורה שבעל פה הצמוד לכתובים (בלשונו: "תלמוד", ובימינו: "מדרש"); ואילו רבי יוחנן הרחיב את החיוב לברך, והצריך ברכה גם לפני לימוד תורה שבעל פה "טהורה", דהיינו: משנה. המעשה באמורא רב נועד להוציא מדעתו של רב הונא, ולתמוך בדעות המחייבות ברכה גם לפני לימוד תורה שבעל פה.

ההלכה התנאית הכירה ברכות לפני קריאת התורה בציבור, אבל שמואל הוא הראשון שהייב בברכה גם את הלימוד הפרטי. מוצע שמימרא זו של שמואל היא חלק ממאמץ כולל שלו לחייב ברכה "עובר לעשייתן" של המצוות, ואין זה מקרי שתלמידו רב יהודה מנסח גם את ברכת התורה של רבו בניסוח קלטי של ברכת מצווה: "בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצוותיו וצונו על דברי תורה". אך דרישתו של שמואל לברך לפני הלימוד הפרטי יסודה במסורת ארץ ישראלית של תפילות אישיות לפני הלימוד שבהן נהגו תנאים ואמוראים (ראה משנה ברכות ד ב; ירושלמי ברכות ד ב, ז ע"ד, והמקבילה בבבלי ברכות טז ע"ב-יז ע"א). ברכת התורה של רבי יוחנן בחלק ג: "הערב נא ה' אליהו את דברי תורתך בפינו" אינה אלא תפילה אישית בסגנון זה, ללא שם ומלכות, והיא משקפת מסורת ארץ ישראלית זו. רב המנונא מציע עמדת ביניים בין ברכת המצווה הפורמלית של רב יהודה לבין התפילה האישית ללא נוסחת ברכה של רבי יוחנן: הוא מציע להעביר את הברכה הקיימת שנהגה בבבל לפני קריאת התורה בציבור גם לשימוש יחידים המשכימים לשנות. מוצע גם שהפירוש המקורי של הצעת רב פפא לברך את כל שלוש הברכות היה ליצור ברכה אחת ארוכה המורכבת משלושת הניסוחים, ולא לברך את שלוש הברכות בזו אחר זו כנהוג בימינו.

מבנה הסוגיא ומהלכה

הסוגיא שלנו פותחת במימרא של שמואל, הקובעת שמי שלומד לפני קריאת שמע חייב לברך לפני הלימוד, אבל ברכת "אהבה רבה" פוטר את הלימוד לאחר קריאת שמע (חלק א). שמואל משתמש בביטוי "השכים לשנות", ונחלקו האמוראים אם הכוונה היא למקרא,¹ מדרש, משנה או תלמוד, או שמא לשילוב של כמה מאלה (חלק ב). לאחר מכן מובאים כמה נוסחים של ברכת התורה (חלק ג): רב יהודה או רב יהודה בשם שמואל² מציע ברכת מצווה פשוטה [7]. רבי יוחנן מציע את הנוסח "הערב נא..." [8], ואילו רב המנונא מציע את הברכה "אשר בחר בנו", הנהוגה לפני קריאת התורה [9]. רב פפא קובע שיש לברך את כולן [11].

1 מימרת רב הונא במתכונתה הנוכחית, אשר לפיה מברכים רק על מקרא, אינה יכולה להיות מוסבת על מימרת שמואל, "השכים לשנות". שהרי מקרא קוראים ואין שונים. ועל כך ראה להלן, סוף עיוני הפירוש לפיסקא [5].

2 כך ברוב העדים. ראה להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [1].

לסוגיא שלנו מקבילה בירושלמי ברכות א ח, ג ע"ג:

שמואל אמר: השכים לשנות קודם ק"ש, צריך לברך. לאחר ק"ש, א"צ לברך. א"ר בא: והוא ששנה על אתר.³ ר' חונא אמר: נראין הדברי' מדרש צריך לברך, הלכות א"צ לברך. ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי: בין מדרש בין הלכות, צריך לברך. אמר רב חייא בר אשי: נהגין הוינן ויתבין קומוי רב: בין מדרש בין הלכות, זקיקינן למברכה.

בירושלמי מצאנו מקבילות לחלקים א רב בסוגיא שלנו, אבל לא לחלק ג בעניין נוסח הברכה. בפרטי ההקבלות נדון להלן, בעיוני הפירוש.

מפשוטה של הסוגיא עולה שאין מברכים ברכת התורה אלא כשקמים ללמוד לפני קריאת שמע, בניגוד למנהג הרווח בימינו לברכה כל בוקר במסגרת ברכות השחר. אמנם לפי המנהג "משכימים" לשנות משנה פאה א א וקטעים אחרים כדי שהברכה לא תהיה לבטלה, אבל ניכר שיש כאן לימוד למען הברכה ולא ברכה על הלימוד.

ברכת התורה לפני תלמוד תורה של יחיד אינה מוזכרת בספרות התנאים כלל, ויש להניח שלא בירכו אותה. לדעת לוי גינצבורג⁴ לא נהגו בתקופת התנאים לקום ולשנות לפני קריאת שמע, ולכן פטרה הברכה שלפני קריאת שמע את כל הלימוד. אבל קשה לומר שמנהגי ההשכמה השתנו דווקא בימי שמואל. יותר נראה שגם כשקמו לא חששו לברך על לימוד פרטי של תורה. ברכת התורה לפני לימוד היחיד היא חידוש של שמואל. בירושלמי ברכות ו א, י ע"א דורש רבי אלעזר שמברכים על המצוות מתוך היקש לברכת התורה,⁵ ומכאן שגם בתחילת תקופת האמוראים בארץ ישראל לא ראו בברכת התורה ברכת מצווה.

ברכות תורה אמנם מוזכרות בספרות התנאים, אך אלו הן דווקא הברכות שלפני קריאת התורה ולאחריה: "הפותח והחותם בתורה מברך לפניו ואחריה" (משנה מגילה ד א). ברכות אלו נחשבות למצווה מדאורייתא, כפי שעולה ממדרש הלכה המופיע במכילתא בא פרשה טז.⁶

ללא קשר לברכות שלפני קריאת התורה ולאחריה, נהגו יחידיים בארץ ישראל בתקופת התנאים והאמוראים להתפלל תפילות בקשה אישיות, ללא שם ומלכות, לפני לימוד התורה שבעל פה ולאחריו. כך עולה ממשנה ברכות ד ב:

רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפילה קצרה. אמרו לו: מה טיבה של תפלה זו? אמר להן: בכניסתי אני מתפלל שלא תארע תקלה על ידי, וביציאתי אני נותן הודיה על חלקי.

נוסח התפילות של רבי נחוניא בן הקנה מובא בירושלמי ברכות ד ב, ז ע"ד, ובבבלי ברכות כח ע"ב. מיד לאחר מכן מובאת בירושלמי סדרה של תפילות אישיות:

ר' פדת בשם רבי יעקב בר אידי: רבי אלעזר היה מתפלל שלש תפילות לאחר תפילתו. מהו אומי? ... דבית ר' ינאי אמרין: הניעור משנתו צריך לומר... רבי חייא בר ווא מצלי... רבי יודן ביר' ישמעאל קבע לה לאמוריה דיימר בתר פרשתיה כן. רבי תנחום בר איסכולסטיקא מצלי... רבי יוחנן מצלי....

מן ההקשר מוכח שלפי הירושלמי כל התפילות הללו הן תפילות לפני הלימוד או לאחריו.⁷ רבי

3 לדברי רבי בא אלו אין מקבילה בבבלי. וראה להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [1].

4 פירושים וחדושים א, עמ' 170-171.

5 הכוונה היא לברכות קריאת התורה. ראה מיד בסמוך. וראה מובאה להלן, הערה 14.

6 והשווה גם תוספתא ברכות ו א, עמ' 32, שלכאורה מוכירה גם היא את ברכת התורה במסגרת הדרשות על ברכת מזון, אלא שליברמן פירש שמדובר בחובה להזכיר את התורה בברכת המזון. ראה תוספתא כפשוטה א, עמ' 102. וראה גם המובאה מירושלמי ברכות ז א, יא ע"א, להלן במדור זה. לנוסח הברכות שלפני קריאת התורה ולאחריה ראה להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [9], ובדיון בסוגיא הבאה, "ברכה אחת", הערה 42.

7 סדרה זו של תפילות אישיות בירושלמי מקבילה לסדרת התפילות האישיות של האמוראים המובאת בבבלי ברכות טז ע"ב-ז ע"א. אך בבבלי נאמר במפורש ליד כל תפילה ותפילה שמדובר בתפילה "בתר צלותיה": "ר' אלעזר בתר דמסיים צלותיה אמר הכי... רבי יוחנן בתר דמסיים צלותיה אמר הכי...". בעוד שבירושלמי מובאות תפילות אלה לאחר תפילות רבי נחוניא בן הקנה בבית המדרש. ונראה דלא פליגי, ו"בתר צלותיה" פירושו לאחר התפילה ולפני הלימוד.

אלעזר היה מתפלל שלוש תפילות לאחר תפילתו, לפני שהתחיל ללמוד תורה. דבית רבי ינאי קבעו תפילה לניעור משנתו ברוח ההלכה של שמואל: "המשכים לשנות צריך לברך".⁸ ובהקשר זה מתפרשת גם תפילת רבי חייא בר ווא כתפילה לפני הלימוד, אלא שרבי יודן בר' ישמעאל קבע אותה לאחר השיעור דווקא. רבי תנחום בר אסכולסטיקא אינו מוזכר בשום מקום אחר, ו"אסכולסטיקא" אינו מוזכר כשם פרטי לא במקורות תלמודיים ולא במקורות יווניים.⁹ ונראה לגרוס "רבי תנחום ב"ר אסכולסטיקא מצלי", דהיינו "רבי תנחום מתפלל לאחר השיעורים...".¹⁰ ובהקשר זה נראה שגם תפילת רבי יוחנן היא תפילה לפני הלימוד או לאחריו.

וכך עולה גם מתוכנן של התפילות בסדרה זו. כמעט בכלן יש יסוד הקשור ללימוד תורה: רבי אלעזר מתפלל, בין היתר: "ותהא תורתך מלאכתנו כל ימי חיינו ויהיו דברינו תחנונים לפניך". דבית רבי ינאי התפללו בין היתר: "ותן חלקנו בתורתך בין עושי רצונך". תפילת רבי חייא בר ווא אינה מזכירה אמנם לימוד תורה, אבל עליה נאמר מפורשות שרבי יודן בירבי ישמעאל קבעה לאחר הלימוד, כנראה בניגוד לרבי חייא בר ווא, שהתפלל לפני הלימוד. ואף תפילת רבי תנחום היא תפילה לאחר הלימוד. ובתפילת רבי יוחנן נאמר: "ותרבה גבולינו בתלמידים".

כמו כן, לדרשות בציבור התלוו תפילות לפנין ולאחריהן, וזהו המושב בחיים של ה"קדושה דסידרא" ו"יהא שמיה רבא דאגדתא", וכן של תפילות רבות אחרות שאותן כינה היינמן "תפלות מיסודו של בית המדרש".¹¹

מכל זה נראה שבמשך רוב תקופת התנאים והאמוראים¹² לא נהגו בארץ ישראל לברך ברכה מיוחדת בשם ובמלכות לפני הלימוד הפרטי, אך תחת זאת התפללו תפילה אישית. הדרישה לברך ברכה מיוחדת בשם ובמלכות לפני הלימוד הפרטי היא חידוש של שמואל. ואין תימה בכך: שמואל היה אחד הגורמים המרכזיים בסטנדרטיזציה של ברכות המצווה בכלל. אמנם מצאנו בספרות התנאים שמברכים על מצוות מסוימות, אך הכלל "כל המצוות מברכים עליהן עובר לעשייתן" מיוחס לרב יהודה בשם שמואל,¹³ ונראה שהחידוש שבמימרא אינו רק בכך שמברכים לפני העשייה, אלא עצם העובדה שמברכים על כל המצוות.¹⁴ לכן מחדש כאן שמואל שאף לימוד תורה פרטי טעון ברכה לפניו, אלא שעל פי רוב יוצאים ידי חובה בברכת אהבה רבה שלפני קריאת שמע. ואף על פי ש"אהבה רבה" אינה ברכת מצווה במתכונת הרגילה, בדיעבד יוצאים בה ידי חובת ברכת מצווה, שהרי מטרתן של ברכות המצווה ממילא אינה אלא להזכיר שם שמים על המעשה. אך המשכים ללמוד צריך לברך ברכת מצווה במתכונת הרגילה, לפי שמואל, או על כל פנים לפי רב יהודה, תלמידו של שמואל.

8 שמואל דורש אמנם "לברך", ודברי דבית רבי ינאי אינם ברכות אלא תפילות. אך גם ברכת "הערב נא" כאן לא היתה במתכונתה המקורית ברכה של ממש. על "ברכות" קדומות ללא מטבע הברכה ראה י' היינמן, התפלה בתקופת התנאים והאמוראים, ירושלים תשכ"ו, עמ' 30-31. וראה להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [8].

9 המילה משמשת כמה פעמים במדרשי אגדה במובן "תלמיד חכם" או "עורך דין", וזאת על פי היוונית *scholastikos*, אלא שהסיומת היוונית *-os* מומרת בסיומת הארמית "א". ראה בראשית רבה, מהדורת תיאודור אלבק, עמ' 712, ובמילון של סוקולוב ערך "אסכולסטיק". אבל היא אינה מתועדת בתור שם פרטי.

10 *scholastica* בלטינית פירושו "דברים של בית הספר, תרגילי לימוד", ומכאן גם "שיעור", המורכב מתרגילים כאלה.

11 ראה היינמן (לעיל, הערה 8), פרק י', עמ' 158-175.

12 לקראת סוף תקופת האמוראים חדר הנוהג הבבלי לברך בשם ובמלכות לפני הלימוד הפרטי גם לארץ ישראל. ראה להלן, סוף מדור זה.

13 בבלי פסחים ז ע"ב, ומקומות אחרים.

14 ובאמת, בירושלמי נידונים שני עניינים אלו, עצם החובה לברך על כל המצוות וזמן אמירת הברכה, בשני מקומות שונים. בירושלמי ברכות ו א, י ע"א נאמר: "ומניין שכל המצוות טעונות ברכה? רבי תנחומא רבי אבא בר כהנא בשם רבי אלעזר: ואתנה לך את לחות האבן התורה והמצווה. הקיש תורה למצווה. מה תורה טעונה ברכה, אף מצווה טעונה ברכה". ואילו בירושלמי ברכות ט ג, יד ע"א נאמר: "מצוות אימתי מברך עליהן? רבי יוחנן אמר: עובר לעשייתן. רב הונא אמר: בשעת עשייתן. אתאי דרב הונא כשמואל, דאמר רבי יוסי בי ר' בון שם שמואל: כל המצוות טעונות ברכה בשעת עשייתן...". ניסוח המימרא של שמואל במובאה השנייה מן הירושלמי דומה לניסוח הדברים במובאה הראשונה מן הירושלמי, וניכר שיעקר חידושו הוא בעצם החובה לברך על המצווה. שמואל אמר: "כל המצוות טעונות ברכה בשעת עשייתן" כלומר "עם עשייתן", ונחלקו רבי יוחנן ורב הונא אם הכוונה היא "עובר לעשייתן" דווקא, או שמא די בכך שמברכים "בשעת עשייתן" ממש. על כל פנים, משתי הפיסקאות שבירושלמי עולה שהסטנדרטיזציה של ברכות המצוות התרחשה בתפילת ימי האמוראים, ומבין הבבלים שמואל הוא ששיחק תפקיד מרכזי בפעילות זו.

ניכר גם שהירושלמי אינו חושב על ברכת התורה כברכת מצווה, שהרי ברכות המצווה נלמדות מהיקש מברכת התורה. חידושו של שמואל בסוגיא שלנו הוא הגדרת ברכת התורה כברכת מצווה המתחייבת לפני כל לימוד, אפילו של הפרט ואפילו של תורה שבעל פה, וכן ניסוח הברכה כברכת מצווה.

את עקבות תהליך ההתפתחות המתואר כאן מצאנו בשלוש הברכות המוצעות על ידי האמוראים בסוגיא שלנו. כאמור, לפי רב יהודה ו/או שמואל, על היחיד לברך ברכת מצווה במתכונת הרגילה (או "אהבה רבה") לפני הלימוד. לעומת זאת, רבי יוחנן מציע את הנוסח "והערב נא". כפי שנראה להלן, בעיוני הפירוש לפיסקא [8], הגירסא המקורית של הצעה זו היתה:

ורבי יוחנן אמר: ¹⁵ הערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בפינו ובפיפיות עמך בית ישראל. ונהיה אנחנו וצאצאנו וצאצאי צאצאנו כולנו יודעי שמך ולומדי תורתך. [בא"י למדני חקין].

הגירסא המקורית של ברכת "הערב נא" בתלמוד היתה ללא חתימה כלל או אולי עם החתימה "בא"י למדני חקין", שאינה ברכה אלא פסוק (תהלים קיט יב). ¹⁶ בין כך ובין כך מדובר בתפילת בקשה פרטית ללא שם ומלכות, דוגמת תפילת רבי נחוניא בן הקנה בכניסתו לבית המדרש והתפילות של אמוראי ארץ ישראל.¹⁷

רב המנונא נוקט עמדת ביניים, בין ברכת המצווה של שמואל ורב יהודה לבין תפילת הבקשה בניסוח חופשי של אמוראי ארץ ישראל. הוא מקבל את דרישתו של שמואל לברך גם על לימוד הפרט בשם ובמלכות, אבל מכיוון ששמואל עצמו הודה בכך שניתן להסתפק בברכת שבח על התורה, "אהבה רבה", מציע רב המנונא שהמשכים לשנות יברך במקום ברכת המצווה ברכת שבח אחרת על התורה, הלא היא הברכה שלפני קריאת התורה, בנוסח שנהג בבבל¹⁸ עוד לפני רב המנונא. ועל כן מעיד רב המנונא עצמו¹⁹ שברכה זו, הנהוגה לפני קריאת התורה בציבור, היא המעולה בברכות, ולכן יש לאמצה גם כברכת היחיד המשכים לשנות.

נמצינו למדים ששני סוגים של "ברכות תורה" תנאיות, הברכה שלפני קריאת התורה ולאחריה, ו"תפלת בית המדרש" בניסוח חופשי ללא שם ומלכות דוגמת זו ששימשה את רבי נחוניא בן הקנה, הם העומדים ביסוד הברכות המיוחסות בסוגיא שלנו לרבי יוחנן ולרב המנונא. ואילו רב יהודה ו/או שמואל מחייבים לברך ברכת המצווה, כפי שהם מחייבים לפני כל המצוות.

במקבילה לסוגיא שלנו שבירושלמי לא עמדו על נוסח ברכת התורה של היחיד. ואפשר שהירושלמי מניח שמדובר בתפילה בניסוח חופשי, דוגמת תפילת "הערב נא", המיוחסת בתלמוד הבבלי לרבי יוחנן הארץ ישראלי, ודוגמת תפילת רבי נחוניא בן הקנה. אך גם העמדה הבבלי, אשר לפיה מברך היחיד קודם לימודו בשם ובמלכות, מצאה את דרכה בסוף תקופת האמוראים, לארץ ישראל. בירושלמי ברכות ז א, יא ע"א-ע"ב דנים בדרשות המשוות בין ברכת המזון לברכות קריאת התורה.²⁰ וזה לשון הירושלמי:

...אם מזון, שאינו אלא חיי שעה, טעון ברכה לפניו ולאחריו, תורה, שהיא חיי ער, לא כל שכן?!

רבי זעורא בעי: אילין שלשה קרויות [= קרואים, עולים לתורה] מה את עביד לון? כשלשה שאכלו כאחת, או כשלשה שאכלו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו? אין תעבדינן כשלשה שאכלו כאחת, הראשון מברך ברכה ראשונה והאחרון ברכה אחרונה, והאמצעי אינו מברך כל עיקר. אין תעבדינן כשלשה שאכלו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו וזה בפני עצמו, אפי' האמצעי מברך לפניו ולאחריו.

אמ' ר' שמואל בר אבדימא: לא למדו ברכת התורה מברכת הזימון אלא לרבים, ואם לרבים,

15 הגירסא "מסיים בה הכי" היא הגהה של רבינו תם או על פי שיטת רבינו תם. ראה תיעוד מלא אצל נ' זק"ש במהדורתו לתוספות רבינו יהודה שירליאון לברכות, כרך א, עמ' קלט, הערה 987. וראה סיכום הדברים להלן, בעיוני הפירוש לפיסקא [8].

16 "בא"י למדני חקין" היא הגירסא שהיתה לפני רש"י ובעלי התוספות, והיינמן (לעיל, הערה 8), עמ' 105, רואה בה הגירסא המקורית. אך להלן, בעיוני הפירוש לפיסקא [8], הצענו שאולי לא היתה במקור הדברים חתימה כלל; עיינין שם.

17 ומכיוון שאחת מתפילות אלה מיוחסת לרבי יוחנן בברכות ד ב, ז ע"ד, והיא איננה התפילה "הערב נא", יש להניח שאין כאן אלא דוגמה לתפילה ארץ ישראלית שלפני הלימוד, שיוחסה לרבי יוחנן בבבל, כדרכן של מימרות ארץ ישראליות שייחוסן לא היה ידוע. ראה מ' בנוביץ, פירוש מדעי לפרק שבעות שנים בתרא בבבלי, דיסרטציה, ניו יורק 1993, עמ' 95-98, 340-341, 386-384.

18 ראה להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [9]. וכך גם מסתבר, שלא רב המנונא המציא ברכה זו, שהרי הוא עצמו מעיד עליה "זו היא המעולה שבברכות", וקשה לומר שהסב הערכה זו על ברכה שהמציא הוא עצמו.

19 כך לפי רוב העידים. ונראה שגם לפי העידים שבהם מובאות המילים "זו היא מעולה שבברכות" בסתם, מדובר בהמשך דברי רב המנונא. ראה להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [9].

20 ראה לעיל, הערה 6, וליד הערה 6.

אפילו בינו לבין עצמו לא יברך. אמר רבי אב מרי אחוי דרבי יוסי: עשאו כשאר כל מצותיה של תורה – מה שאר המצות טעונות ברכה, אף זו טעונה ברכה.

נראה שלדעת רבי שמואל בר אבדימא אין היחיד מברך ברכות התורה וכל שכן שהעולה האמצעי אינו צריך לברך בציבור, שהרי כולם יצאו בברכת הראשון והאחרון, ודינם כמזמנים, שאחד מברך לכולם. על כך חולק רבי אב מרי אחוי דרבי יוסי: לדעתו טעון גם תלמוד תורה ברכה לפניו, ככל המצוות.²¹ רבי שמואל בר אבדימא משקף אפוא את המנהג הארץ ישראלי הקדום, ואילו רבי אב מרי אחוי דרבי יוסי מושפע מדברי שמואל ומן הנוהג הבבלי. נוהג בבלי זה התקבל בחוגים רחבים בארץ ישראל. מצאנו בכמה קטעי גניזה של תפילה ארץ ישראלית את ברכת התורה במסגרת ברכות השחר.²²

עיוני פירוש

[1] השכים לשנות

במקבילה בירושלמי ברכות א ח, ג ע"ג איתא:

שמואל אמר: השכים לשנות קודם ק"ש, צריך לברך. לאחר ק"ש, א"צ לברך. א"ר בא: והוא ששנה על אתר.

התוספות (ד"ה שכבר נפטר באהבה רבה) הביאו שני פירושים לדברי רבי בא: לפי הפירוש הראשון מוסב "והוא ששנה על אתר" על מי ששונה "לאחר קריאת שמע". הוא נפטר באהבה רבה רק אם למד מיד לאחר קריאת שמע.

לפי הפירוש השני המובא בתוספות שם, מוסבים דברי רבי בא על המשכים לשנות. המשכים לשנות, שמברך ברכת התורה, חייב ללמוד מיד לאחר הברכה, כלומר: יש לברך את ברכת התורה "עובר לעשייתה". על סמך זה הנהיגו בצרפת לומר ברכת כהנים ומשנה פאה א א מיד לאחר ברכות התורה. וכך מפרש גם לוי גינצבורג.²³

שני הפירושים מוקשים. הראשון, משום שמצד אחד אין אפשרות לשנות "על אתר" לאחר קריאת שמע, שהרי לדעת הסומכים גאולה לתפילה חייב אדם להתפלל על אתר! ואף אם נאמר שרבי בא לא חייב סמיכת גאולה לתפילה, הרי על כל פנים יש לברך ברכת אמת ויציב מיד לאחר קריאת שמע, ללא הפסקה, ואימתי ישנה?²⁴ זאת ועוד: מדוע מחייב רבי בא לשנות מיד אחרי קריאת שמע כדי לצאת ידי חובת ברכת התורה בקריאת שמע וברכותיה? הרי קריאת שמע עצמה היא בגדר לימוד תורה, המצריך ברכה לא פחות מלימוד משנה, לפי הדעות המובאות

21 מפרשי הירושלמי, שלא העלו על דעתם את האפשרות שבארץ ישראל לא בירכו ברכת התורה לפני לימוד היחיד, פירשו את הסוגיא כך: רבי זעירא שואל אם דין ברכת התורה כדין ברכת המזון של היחיד, שכל אחד מן הקרואים מברך לבד, או שמא הפותח והחותם מוציאים את כולם ידי חובה, דוגמת המזון בברכת המזון. רבי שמואל בר אבדימי עונה שמכיוון שדאורייתא למדו ברכת התורה של הציבור מברכת המזון, ודאי יש להשוותה לזמון ולא לברכת מוזן פרטית. התלמוד שו"א ל: אם אכן מלמדת הדרשה דאורייתא רק על ברכת התורה של הציבור, אזי ודאי שאין לעולה האמצעי לברך על קריאתו, אלא אפילו הלומד תורה לבד לא יברך, בתמיהה! על כך עונה רבי אב מרי, שהיחיד חייב בכל זאת לברך ברכת המצווה.

ברם לדברינו פוסק ר' שמואל בר אבדימא עצמו "אפילו בינו לבין עצמו לא יברך" וכל שכן העולה האמצעי, שיכול לצאת ידי חובה בעניית אמנ לברכת הפותח והחותם. רבי אב מרי חולק ואומר שגם היחיד חייב לברך ברכת המצווה.

22 ראה J. Mann, "Genizah Fragments of the Palestinian Order of Service", *Hebrew Union College Annual* 2 (1925), p. 293, קטע מספר 3; ע' פליישר, תפלה ומנהגי תפלה ארץ ישראליים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 230, קטע צד. וראה גם מסכת סופרים יג ח ומקורות אחרים המזכרים אצל היינמן (לעיל, הערה 8), עמ' 160.

23 גינצבורג, פירושים וחדושים בירושלמי א, עמ' 171.

24 גינצבורג מקשה שם: "איך אפשר לשנות לאלתר אחר אהבה רבה? וכבר אמרו בפרק שני הלכה א', וכמה הוא על אתר כדי דיבור; כלומר, מיד לאחר אהבה רבה יש לקרוא את השמע, ולא לשנות." גינצבורג מציין שיש שגרסו או פירשו בירושלמי "והוא שקרא על אתר" היינו קרא שמע מיד לאחר אהבה רבה, ובצדק דחה פירוש זה. אך האמת היא שגם קושייתו של גינצבורג אינה במקום. "אהבה רבה" אינה מזכרת בסוגיא בירושלמי, וקריאת שמע עצמה היא הפוסרת מברכות התורה, כפי שנפרש להלן. ואם להקשות כלל, נראה שיש להקשות "איך אפשר לשנות לאלתר אחר קריאת שמע, הרי עליו לברך אמת ויציב", וכפי שהקשינו.

להלן בירושלמי וגם לפי כל הדעות בבבלי. ועוד: הרי דברי רבי בא סותרים לפירוש זה את פשוטם של דברי שמואל, שקבע חד-משמעית: "לאחר קריאת שמע אין צריך לברך", שכן לפי רבי בא יצטרך הלומד ברוב רובם של המקרים לחזור ולברך ברכות התורה לאחר התפילה.

אך הפירוש השני מוקשה אף הוא. אילו התכוון רבי בא לחייב לימוד מיד לאחר ברכת התורה, כשמשכים לשנות ומברך ברכה מיוחדת, היה לו לנסח את דבריו בדרך אחרת, כגון: "חייב לברך סמוך ללימוד" או כיוצא בזה. לפי פירוש זה, חידושו של רבי בא איננו שרק בנסיבות מסוימות צריך המשכים לשנות לפני קריאת שמע לברך. רבי בא מסכים עם פשוטם של דברי שמואל שכל המשכים לשנות לפני קריאת שמע צריך לברך, ורק מחייב שברכה זו תהיה סמוכה לפני הלימוד. לשון האוקימתא "והוא ששנה על אתר" אינו מתאים בכגון זה, שהרי מה האלטרנטיבה? אם השכים לשנות ובירך, ונאנס ולא שנה על אתר, אין לדבר תקנה!

נראה שהפירוש הראשון עדיף. רבי בא מתכוון לצמצם את הפטור הגורף של שמואל ולקבוע שגם לאחר קריאת שמע יש לברך לפני הלימוד אם לא ששנה על אתר, וכדרכן של אוקימתות הפותחות בלשון "והוא"²⁵ ואשר לשאלתנו בעניין הלימוד "על אתר" לאחר קריאת שמע, נראה שיש להבין "על אתר" כאן במובן המילולי של הביטוי: במקום, ולא במובן המושאל הרגיל, מיד. רבי בא קובע שקריאת שמע וברכותיה פוטרות מברכות התורה רק את מי שקורא קריאת שמע ומתפלל בבית המדרש. בדברי שמואל שבירושלמי לא נאמר "שכבר נפטור באהבה רבה", ונראה שאין הכוונה שברכת אהבה רבה היא תחליף לברכות התורה, אלא עצם פתיחת יום הלימוד בבית המדרש בקריאת שמע מהווה הזכרת שם שמים על הלימוד משום מצוות תלמוד תורה המוזכרת בה, ודי בכך, ואין צורך לברך ברכה מיוחדת. אך מי שמפריד בין מקום לימוד למקום תפילתו, מן הראוי שיחזור ויברך ברכה (או תפילה בניסוח חופשי לפי מנהג ארץ ישראל המתואר לעיל), כדי להזכיר שם שמים על הלימוד.

שכבר נפטור באהבה רבה

המילים "שכבר נפטור באהבה רבה" חסרות במקבילה שבירושלמי.²⁶ כבר ראינו לעיל, במדור "מבנה הסוגיא ומהלכה", שבארץ ישראל היתה ברכת התורה של היחיד תפילה אישית, דוגמת זו של רבי נחוניא בן הקנה בכניסתו לבית המדרש, ולא היתה הקפדה על מטבע של ברכה דווקא. בארץ ישראל ראו חשיבות בהזכרת שם שמים בקשר ללימוד תורה כדי להראות שהלימוד הוא לשם שמים, אבל לא ראו באזכרה זו ברכת מצווה של ממש. ולכן נראה שבארץ ישראל פירשו את דברי שמואל "לאחר קריאת שמע אין צריך לברך" ללא קשר לאהבה רבה,²⁷ אלא שקריאת שמע עצמה, שיש בה קבלת עול מלכות שמים ואחר כך קבלת עול מצוות, כולל מצוות תלמוד תורה, פוטרת מן הברכה. לעומת זאת, מי שמשכים ללמוד לברך תחילה, כדי להראות שהוא מתכוון לשם שמים. והוא הדין, לפי רבי בא, למי שנכנס לבית המדרש לאחר שהתפלל במקום אחר.

האם כללה המימרא המקורית של שמואל את המילים "שכבר נפטור באהבה רבה"? אפשר שכן, שהרי שמואל הוא שהציע את הנוסח "אהבה רבה" לברכה השנייה שלפני קריאת שמע, בסוגיא

25 ומכאן המנהג הרווח בימינו לברך ברכת התורה בברכת השחר ולא לצאת ידי חובה בברכת אהבה רבה, שהרי לא כולם שונים על אתר. אבל דברי רבי בא אלו אינם מזכירים כלל בבבלי, והיות שהם סותרים את פשוטם של דברי שמואל נראה שלפי פשוטה של הסוגיא בבבלי אין הלכה כרבי בא, ולכן, מי שאינו משכים לשנות אינו חייב כלל בברכת התורה. אפשר שהקפידו לברך ברכות התורה לאחר שהנהיגו פסוקי דזמרא, שהרי יש פוסקים הסבורים שגם הכתובים הם בכלל מקרא ויש לברך עליהם, ועל כל פנים, שירת הים טעונה ברכה לפנייה, אם לא שנאמר שפסוקים הנאמרים דרך תפילה ולא דרך לימוד פטורים מברכה.

26 גינצבורג (פירושים וחדושים בירושלמי א, עמ' 170) מפרש שבירושלמי מכונה "אהבה רבה" עצמה "ברכת התורה", ולכן הסיבה היתה פשוטה להם. אך נראה שלביטוי "ברכת התורה" בירושלמי יש משמעות אחרת ואין הכוונה ל"אהבה רבה", ועל כך נעמוד בדיון בסוגיא הבאה, "ברכה אחת", עיוני הפירוש לפיסקא [3]. וראה גם להלן, הערה 27.

27 ובאמת, רבות מן הנוסחאות של הברכה השנייה לפני קריאת שמע שבגניזה אינן מזכירות את התורה, ולא רק הנוסחאות המפויטות או הקצרות, אלא אפילו הנוסחאות הארוכות, הדומות לנוסח הבבלי! ראה למשל, מאן (לעיל הערה 22), קטע מספר 8 (הובא בסוגיא הקודמת, ליד הערה 25). וראה גם הנוסחאות המובאות בדיון בסוגיא הקודמת, "לפניה", ליד הערות 26-30, ובדיון בסוגיא הבאה, "ברכה אחת", עיוני הפירוש לפיסקא [3].

הקודמת. ועוד: נראה ששמואל עצמו התכוון לחייב את המשכים לשנות לברך ברכה ממש, דוגמת זו המוצעת בסוגיא על ידי רב יהודה (או לפי הדפוס על ידי שמואל עצמו), שהרי שמואל מחייב ברכה לפני כל מצווה ומצווה. ולכן נראה שהטעם המקורי לכך שלא חייב שמואל ברכה לאחר קריאת שמע הוא שכבר נפטר בברכת אהבה רבה בנוסח הבבלי שלה, הכולל התייחסות ללימוד תורה. קריאת שמע עצמה היא קיום תלמוד תורה, ולכן הברכה שלפניה היא כעין ברכת התורה.²⁸ אך בארץ ישראל מסרו את הדברים ללא הנימוק, והבינו את הדברים באופן אחר.

[4-2] אמר רב הונא: למקרא ולמדרש צריך לברך, לתלמוד אין צריך לברך. ור' אלעזר אמר: למקרא ולתלמוד צריך לברך, למשנה אין צריך לברך. ור' יוחנן אמר: אף למשנה נמי צריך לברך

בקטע זה רבו הגירסאות, ואלו הן:

פריז ²⁹	אמר רב הונא: למקרא צריך לברך למשנה אין צריך לברך	ור' אלעזר אמר: אף למשנה צריך לברך לתלמוד אין צריך לברך	ור' יוחנן אמר: בתלמוד צריך לברך
פירנצה ³⁰	א' רב הונא: למקרא מדרש צריך לברך לתלמוד אין צריך לברך	ר' אלעזר אמר: לתלמוד למדרש צריך לברך למשנה אין צריך לברך	רבא א': אף למשנה נמי צריך לברך
דפוס שונצינו ודפוס ונציה	אמר רב הונא: למקרא ולמדרש צריך לברך לתלמוד אין צריך לברך	ור' אלעזר אמר: למקרא ולתלמוד צריך לברך למשנה אין צריך לברך	ור' יוחנן אמר: אף למשנה נמי צריך לברך
מינכך גיליון ³¹	א' רב הונא: למקרא צריך לברך למשנה אין צריך לברך	ר' אלעזר א': אף למשנ' צרי' לברך לתלמוד אין צריך לברך	ר' יוחנן א': אף לתלמוד צריך לברך למדרש אין צריך לברך
מינכך-פנים	אמ' רב הונא: [למקרא] צריך לברך למשנה ולמדרש אינו צריך לברך	ר' אלעזר או': אף למדרש נמי צריך לברך לתלמוד אינו צריך לברך	ר' יוחנן אמ': אפי' לתלמוד נמי צריך לברך

28 ונראה שהנוסח של ברכת אהבה בבבל כללה תמיד התייחסות לתורה, שלא כמו בארץ ישראל (ראה בהערה הקודמת).

29 וכן מצאנו בתוספות רבינו יהודה שירליאון, על פי סידור רב עמרם גאון.

30 ובדומה לכך בפסקי רי"ד.

31 וכך אצל רבינו חננאל; רי"ף; ריטב"א; ריבב"ן; ר"א אלשבילי ואחרים.

דפוס וילנה ³²	אמר רב הונא: למקרא צריך לברך ולמדרש אין צריך לברך	ור' אלעזר אמר: למקרא ולמדרש צריך לברך למשנה אין צריך לברך	ור' יוחנן אמר: אף למשנה נמי צריך לברך [אבל לתלמוד א"צ לברך]	ורבא אמר: אף לתלמוד צריך (לחזור ולברך
אוקספורד	אמ' רב הונא: למקרא ולתלמוד צריך לברך למדרש אין צריך לברך	ר' אליעזר אומ': אף למדרש נמי צריך לברך		

כמה כללים יכולים לעזור לנו לעשות סדר בגירסאות אלו.

(1) המבנה המקורי של כל המימרות היה כנראה "לִיא צריך לברך, לִיב אין צריך לברך", כש־א רב הנם פריטים בודדים. כשיש שני פריטים בבבא אחת, נראה שאחד מהם נוסף בתקופה מאוחרת, ועל כך נעיר בהמשך, כל מקרה לגופו.

(2) הגירסאות הקדומות יותר הן אלו שאינן מזכירות מדרש, משום ש"תלמוד" פירושו בלשון האמוראים "מדרש הלכה".³³ ברבות הימים נשתכחה עובדה זו, ורוב הגרסנים חשו צורך להוסיף את המילה "מדרש" באחת הדעות, שהרי מיד לאחר מחלוקת זו איתא: "דאמר רב חייא בר אשי: זמנין סגיאין הוה קאימנא קמיה דרב לתנויי פרקין בספרא דבי רב, הוה מקדים וקא משי ידיה ובריק ומשני לן פרקין", והרי ספרא דבי רב הוא מדרש הלכה, ולא מקרא, משנה או תלמוד (לפי ההגדרה המאוחרת של המילה "תלמוד").

הגירסא היחידה שבה חסרה המילה "מדרש" לחלוטין, היא זו של כתב יד פריז. אך אם נאמץ את הכלל הראשון דלעיל, נראה שגם בכתב יד פירנצה ובדפוסים הראשונים חשודה המילה "מדרש" כתוספת מאוחרת, שהרי היא באה תמיד בשילוב עם פריט אחר. ואם נוריד את המילה "מדרש" משתי גירסאות אלו וכן את המילה "למקרא", המיותרת בדברי רבי אלעזר בגירסת הדפוסים, יוצאת גירסת פירנצה והדפוסים זהה. לכן נראה שהגירסאות הקדומות ביותר הן זו של כתב יד פריז וזו שעומדת מאחורי הגירסאות של כתב יד פירנצה והדפוסים הראשונים. הבה נשווה בין גירסאות אלו:

אבי פירנצה והדפוסים: שחזור

פריז

אמר רב הונא:
למקרא צריך לברך
לתלמוד אין צריך לברך

אמר רב הונא:
למקרא צריך לברך
למשנה אין צריך לברך

32 ובדומה לכך אצל הלכות גדולות והרא"ש.

33 השוהה הביטויים "תלמוד לומר", הרגיל במדרשי הלכה; "ונסיב ליה תלמודא" (כך בכתבי היד, במקום "גמרא"), בבא מציעא יא ע"א, במובן "דרש את הפסוק"; "מאי תלמודא" (שבת קמט ע"א; חולין קמ ע"ב), במובן "מאי קרא". לציונים נוספים וספרות מחקרית בנידון ראה א' רחנטל, "תורה שבעל פה ותורה מסנייה – הלכה ומעשה", בתוך מחקרי תלמוד ב', ירושלים תשנ"ד, עמ' 463, הערה 48.

ר' אלעזר אמר: לתלמוד צריך לברך למשנה אין צריך לברך	ור' אלעזר אמר: אף למשנה צריך לברך לתלמוד אין צריך לברך
ר' יוחנן ³⁴ אמר: אף למשנה נמי צריך לברך	ור' יוחנן אמר: בתלמוד צריך לברך

מבין השתיים, הגירסא המשוחזרת של פירנצה והדפוס היא "הקריאה הקשה", שהרי רב חייא בר אשי מביא לאחר הדעה האחרונה הוכחה לכך שמברכים על המדרש ("ספרא דבי רב") ומדרש היינו "תלמוד", ולכן על הדעה האחרונה להיות זו שלפיה מברכים אף על התלמוד. נראה אפוא שגירסת פריז משנית, והיא נועדה למקם את הדעה המוסיפה תלמוד ליד מימרת רב חייא בר אשי. הגירסא המקורית היא אפוא "הקריאה הקשה" של אבי פירנצה והדפוסים. וכך גם מסתבר, שהרי כל שלוש הדעות מובנות לפי גירסא זו: לרב הונא מברכים רק על תורה שבכתב; לרבי אלעזר מברכים רק על מקרא ומדרש, שיש בהם ממד של תורה שבכתב; לרבי יוחנן מברכים אף על משנה, שהיא על טהרת התורה שבעל פה. וזה מקביל בדיוק למחלוקת שבמקבילה בירושלמי. לדעת רב חונא שם, "לשנות" במימרת שמאל פירושה דווקא "מדרש", ואילו לדעת רבי יהושע בן לוי מברכים גם על ההלכות (=משנה). לעומת זאת, היפוך השיטות בפריז יוצר קושי: מה ההיגיון שמאחורי גישת רבי אלעזר, אשר לפיה מברכים על משנה אבל לא על תלמוד/מדרש? הרי מדרש יש בו גם מקרא!

גירסת מינכן-גיליון, שהיא גירסת רוב הראשונים,³⁵ נוצרה לאחר שנשתכח מובנה המקורי של המילה "תלמוד", וחשבו שתלמוד פירושו גמרא או דיון במשנה, ולא מדרש הלכה. הגרסנים האחרים לגירסא זו התקשו להבין את הוכחתו של רב חייא בר אשי מן העובדה שרב בירך על ספרא דבי רב, שאינו לא מקרא, לא משנה ולא תלמוד (לפי פירושה המאוחר של המילה "תלמוד"). לכן הם הניחו שרב עצמו ודאי חולק על כל שלוש הדעות ומחייב ברכה גם על המדרש, והוסיפו דעה זו בשם רב, לפני "דאמר רב חייא בר אשי". הגירסא המקורית המייחסת את הדעה הרביעית לרב נשתמרה ברבים מן הראשונים. אך השם רב שובש לרבה במקצת העדים משום שרב חי לפני האמוראים האחרים, וכדי לשמר את הסדר הכרונולוגי הגיהו רבא תחת רב.³⁶ בהשפעת גירסאות אלו מיוחסת הדעה האחרונה בכתב יד פירנצה (שהיא הדעה השלישית ולא הרביעית) לרבה במקום לרבי יוחנן.

שאר הגירסאות, שלפי הכללים שקבענו לעיל הן משניות, מבוססות על גירסאות אלו, אלא שיש בהן ניסיונות להתמודד עם הקשיים שבגירסאות אלה.³⁷

34 בכתב יד פירנצה עצמו מיוחסת דעה זו לרבה, אך גירסא זו משנית ומושפעת מגירסת מינכן-גיליון. ראה להלן בסמוך.

35 ראה לעיל, הערה 31.

36 ואף בגיליון של כתב יד מינכן עצמו נראה שגרסו במקור הדברים רב, ואחר כך הוסיפה יד אחרת את הגרש מעל לאות ב"ת שבשם רב, כדי להגיהו ל"רבא".

37 גירסת מינכן-פנים מבוססת על גירסת כתב יד פריז. גם גרסן זה, כמו גרסן מינכן-גיליון, לא הבין את פשר היעדר המדרש מן הרשימה, אלא שבמקום להוסיף דעה רביעית עם הפריט "מדרש", הצמיד את המדרש למשנה, כאילו דינו כדיון המשנה. אמנם גם לפי גירסא זו מוסיבים דברי רב חייא בר אשי על שיטת רבי אלעזר ולא על השיטה האחרונה המוזכרת, אבל הגרסן לא הרשה לעצמו להוסיף דעה רביעית, אלא הסתפק בציון שמדרש דינו כמשנה, וסמך על כך שנבין שדברי רב חייא בר אשי מוסיבים על דברי רבי אלעזר. גירסת דפוס וילנה הינה שכתוב של גירסת מינכן-גיליון, אלא שבעל גירסא זו העדיף שארבע השיטות יובאו לפי סדר קדמות החומר הנלמד וקרבתו לתורה שבכתב: מקרא, מדרש, משנה, תלמוד. כמו בעל גירסת מינכן-פנים וגירסת פירנצה ודפוס ראשון המשוחזר, גם הוא לא חשש מכך שדברי רב חייא בר אשי מוסיבים על שיטת רבי אלעזר, הרחוקה מהם בסדר הסוגיא. בגירסת כתב יד אוקספורד, המילה "תלמוד" בדברי רב הונא היא כנראה שיבוש. הסופר גרס את הגירסא המקורית העומדת מאחורי גירסת פירנצה והדפוסים הראשונים, אך הגיה "מדרש" במקום "תלמוד" כדי להתאים את לשון התלמוד לשפה של ימיו. כמו כן, הוא פתר את בעיית ריחוק מימרת רבי אלעזר ממימרת רב חייא בר אשי המוסבת עליה, על ידי מחיקת המימרא של רבי יוחנן, המפרידה. לניתוח שונה במקצת של הגירסאות כאן ראה א' רוזנטל (לעיל, הערה 33), עמ' 484-467.

[5] דאמר רב חייא בר אשי: זמנין סגיאיין הוה קאימנא קמיה דרב לתנויי פרקין בספרא דבי רב, הוה מקדים וקא משי ידיה ובריך ומשני לן פרקין

כך גם בכתב יד פירנצה ובגיליון כתב יד מינכן. בפנים של כתב יד מינכן חסרה המילה "פירקין", והגירסא היא "לתנויי סיפרא דבי רב", וכיוצא בזה בכתב יד פריז: "לתנות [!] בסיפרא דבי רב". גירסת כתב יד אוקספורד היא: "לתנויי ספרא דבי רב פירקין".

במקבילה בירושלמי איתא:

ר' חונא אמ': נראין הדבי' מדרש צריך לברך, הלכות א"צ לברך.

ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי: בין מדרש בין הלכות צריך לברך.

אמ' רב חייא בר אשי: נהגין הוינן ויתבין קומי רב בין מדרש בין הלכות זקינן למברכה.

"מדרש" ו"הלכות" בירושלמי היינו "תלמוד" ו"משנה" בגירסא המקורית המשוחזרת בבבלי (על פי גירסת פירנצה והדפוסים הראשונים). הוה אומר: עמדות ר' חונא ורבי יהושע בן לוי בירושלמי זהות לעמדות רבי אלעזר ורבי יוחנן בגירסא המשוחזרת המקורית בבבלי. אלא שהחידוש בדברי רב חייא בר אשי בירושלמי הוא, שרב חייב ברכה גם על הלכות ולא רק על מדרש, ואילו בבבלי חייב רב ברכה על "פרקין בספרא דברי רב", והראיה היא אפוא דווקא לשיטת רבי אלעזר, המרוחקת מדברי רב חייא בר אשי.

לוי גינצבורג³⁸ הציע לקרב את דברי רב חייא בר אשי בבבלי לדבריו בירושלמי על ידי תיקון קטן: במקום "פרקין בספרא דבי רב" הוא מגיה "פרקין וספרא דבי רב". "פרקין" פירושו בכל מקום אחר בתלמוד הפרק שלנו במשנה דווקא. אמנם גם כך אין הדברים זהים למימרא שבירושלמי, שהרי אם לפי הבבלי למדו בסופו של דבר גם מדרש וגם משנה, אזי אפשר עדיין שרב חייב לברך רק על מדרש, כדעת רבי אלעזר. אפשר אפוא שבבבלי מוסבים דברי רב חייא בר אשי על דעת רבי אלעזר, כפי שהצענו לעיל, או על דעתם של רבי אלעזר ורבי יוחנן, בניגוד לדעת רב חונא, הקובע לפי הבבלי שמברכים רק על תורה שבכתב. אפשרות שלישית היא שלמדו פרקין וספרא, בסדר זה, וההוכחה לדברי רבי יוחנן היא מכך שהוא בריך לפני הלימוד על המשנה ("ובריך ומתני לן פרקין"), ולא חיכה עד לפני שהתחיל לדרוש בספרא.

י"נ אפשטיין³⁹ טוען שהגירסא "לתנויי פרקין בספרא דבי רב" היא קונפליציה של שתי גירסאות: "לתנויי פרקין" ו"לתנויי בספרא דבי רב". כראיה לדבריו הוא מציין שבחלק מכתבי היד אצלנו חסר "פרקין", ואילו להלן, כשסיפור זה מסופר בברכות יד ע"א, אצל חלק מן העדים חסרות המילים "בספרא דבי רב", ואיתא רק "פרקין". ואם כן, אפשר שבמקור הדברים גרסו הגרסנים האחראים לגירסא המקורית העומדת מאחרי גירסת כתב יד פירנצה והדפוס "פרקין" בלבד, וההוכחה היא לרבי יוחנן, שלגירסתם חייב לברך גם על המשנה, ואילו כתב יד פריז גרס "בספרא דבי רב", וההוכחה היא לרבי יוחנן, הסובר לגירסתו שמברכים גם על התלמוד, ותלמוד פירושו מדרש.

בין כך ובין כך, נראה שהסוגיא שבירושלמי היא דיסטילציה של הסוגיא שלנו ומבוססת עליה, שהרי גם שמואל וגם רב חייא בר אשי הם אמוראים בבליים, ודברי רב חייא בר אשי בבבלי יש להם אווירה אותנטית של מעשה שהיה, בעוד שבירושלמי חוזר רב חייא בר אשי על עמדת רבי יהושע בן לוי כמעט מילה במילה, בשם רב. אמנם הדעה אשר לפיה יש לברך על משנה מובאת בירושלמי בשם אמוראים ארץ ישראלים, אבל גם בבבלי משתתפים האמוראים הארץ ישראלים, רבי אלעזר ורבי יוחנן, בדיון.

נמצינו למדים שבמקורם של דברים הביא רב חייא בר אשי סיפור על רב ששנה משנה או מדרש ובריך עליהם. מכאן שמברכים על משנה או מדרש או שניהם. רב מסכים אפוא עם שמואל עצמו, שקבע שהמשכים "לשנות" צריך לברך, והיינו תורה שבעל פה. וזאת בניגוד לעמדת רב

38 פירושים וחדושים בירושלמי א, עמ' 172.

39 מבואות לספרות התנאים, עמ' 650-651.

הונא בבבלי, אשר לפיה מברכים רק על מקרא. הסיפור של רב חייא בר אשי הובא אפוא להוציא מדעתו של רב הונא, ולא דווקא לתמוך באחת משתי הדעות האחרות.

ואפשר שגם רב הונא לא התכוון במקור הדברים להוציא את המדרש/התלמוד, אלא קבע שמברכים על המקרא ועל כל לימוד של מקרא, כולל מדרש/תלמוד. הרי כך מוצגת עמדתו במקבילה בירושלמי. וכך גם מסתבר: הלומד מדרש לומד בסופו של דבר מקראות. ועוד: אם מוסבים דברי רב הונא על דברי שמואל, שאמר "המשכים לשנות צריך לברך", לא ייתכן שהוא יפרש שמדובר במקרא דווקא, שהרי מקרא קוראים, לא שונים.

לפי זה, בעל הסוגיא בבבלי הוא שדייק מדבריו של רב הונא מקרא דווקא ולא תלמוד (= מדרש), ובכך יצר מחלוקת בינו לבין רבי אלעזר או רבי יוחנן, הקובעים שמברכים גם על המדרש.⁴⁰

[7] אמר רב יהודה אמר שמואל: אשר קדשנו במצותיו וצונו לעסוק בדברי תורה

כתבי היד פריז, פירנצה, ומינכן גורסים: "אמר רב יהודה" (ללא "אמר שמואל"). בכתב יד אוקספורד: "אמר רב יהודה אמר רב". כל כתבי היד גורסים "על דברי תורה", פרט לגיליון כתב יד מינכן, הגורס כמו הדפוס: "לעסוק בדברי תורה". וכך גם אצל הראשונים. ברא"ש: "על דברי תורה, ויש מקומות שאומר לעסוק בדברי תורה". לפי מה שקבענו לעיל, ברכת המצווה על לימוד תורה היא חידוש של שמואל ורב יהודה, שהכניסו סטנדרטיזציה בברכות המצווה. לכן נראה שיש לקבל את ייחוס נוסח ברכת המצווה ל"רב יהודה" או ל"רב יהודה אמר שמואל", ולא את הגירסא "אמר רב יהודה אמר רב". ראה לעיל במדור "מבנה הסוגיא ומהלכה".

נראה שהגירסא "על דברי תורה" היא המקורית, וכך נוהגים הספרדים עד ימינו. אך הביטוי "וצונו על דברי תורה" אינו מובן כל צורכו, שהרי כל המצוות הן דברי תורה, ומניין שהכוונה ללימוד דברי תורה דווקא? ועוד: הראשונים⁴¹ כתבו, על פי בבלי פסחים ז ע"א-ע"ב, שמברכים בלשון "על" לפני מצוות קצרות שנעשות על אתר, אך על מצוות מתמשכות מברכים בלשון "ל-", ולפי כלל זה יש לברך על לימוד תורה בלשון "ל-". נראה שמסיבות אלו נהגו באשכנז לברך "לעסוק בדברי תורה", וכך הגיהו גם בנוסח התלמוד.

[8] ור' יוחנן אמר: הערב נא

כל כתבי היד גורסים "ור' יוחנן אמר הערב נא", אלא שבכתבי היד פירנצה ומינכן הגיהו "מסיים בה" בגיליון. הגירסא "מסיים בה הכי" שבדפוסים היא הגהה על פי רבינו תם, שטען שכל הברכות כולן פותחות בברוך ואפילו הן סמוכות לברכה קצרה, ולכן, אילולא היתה ברכה זו המשך הברכה הקודמת, היה לה לפתוח בברוך. יש מן הראשונים המעידים שרבינו תם הגיה בגמרא "מסיים בה הכי" במקום "אמר", אבל רוב הראשונים טוענים שהוא רק פירש כך את דברי רבי יוחנן, והציע לומר "והערב נא" בברכות השחר כדי שיהיה ברור שמדובר בהמשך הברכה הקודמת. ולפי זה הוגה נוסח התלמוד על פי שיטת רבינו תם, ולא על ידו.⁴²

אך כפי שנטען לעיל (וראה גם להלן בסמוך), "ברכת" הערב נא המקורית של רבי יוחנן לא היתה ברכה אמיתית כלל, ולא היה בה נוסח ברכה לא בפתיחה ולא בחתימה, אלא היא כעין תפילת רבי נחוניא בן הקנה לפני הלימוד, המובאת במשנה בברכות ד. ב. ולפי זה אין כל קושי בכך שהיא אינה פותחת בברוך.

40 אך ראוי לציין שממסכת סופרים יגו משתמע שהיחיד מברך רק על מקרא ממש, בדומה לברכת התורה של ציבור. וראה בדיון בסוגיא הבאה, "ברכה אחת", הערה 42.

41 ראה תיעוד מלא אצל ש' אלבק בהערותיו לתשובות רב"ן סימן לה, וראה ליברמן, תוספתא כפשוטה א, עמ' 115-116.

42 ראה תיעוד מלא לשתי הדעות אצל נ' זק"ש במהדורתו לתוספות רבינו יהודה שירליאון לברכות, כרך א, עמ' קלט, הערה 987.

הערב נא ה' אלהינו... יודעי שמך ועוסקי תורתך, ברוך המלמד תורה לעמו ישראל

בכתב יד פריז מובאת רק תחילת הברכה. בכתב יד פירנצה החתימה היא "בא"י המלמד תורה לישראל", ובכתב יד מינכן: "המלמד תורה לעמו ישראל". בכתב יד אוקספורד (וכן רא"ה בשם רי"ף, ראב"ן סימן קמ"ב) החתימה היא "בא"י למדני חקיק". סידור רב עמרם גאון, הרמב"ם, תלמיד רבינו יונה והרא"ש, מביאים גם גירסא נוספת, עם החתימה "בא"י נותן התורה".

החתימה "המלמד תורה לעמו ישראל" בכתבי היד פירנצה ומינכן ובדפוס, יסודה בהגהה של רש"י ובעלי התוספות, שלא הבינו מדוע אין רבי יוחנן מסיים בברכה אמיתית. אך גם הם מעידים שהנוסח שהיה לפנייהם היה: "בא"י למדני חקיק".⁴³

החתימה "בא"י נותן התורה" אינה חתימה מעין הברכה, כפי שכבר העיר השואל בתשובת הרמב"ם קפ"ב.⁴⁴ נראה שהגירסא "בא"י נותן התורה" יסודה במנהג המבוסס על מסקנת הסוגיא, לומר "כולהו". במקום המנהג הרווח בימינו, לברך את שלוש הברכות בזו אחר זו, היה המנהג המקורי לקיים את מסקנת הסוגיא על ידי כריכת ברכת "והערב נא" בתוך ברכת "אשר בחר בנו", כפי שמובא בסידור רב סעדיה גאון:⁴⁵

בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו וצונו על דברי תורה. בא"י אמ"ה אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו הערב נא י"א את דברי תורתך בפינו ובפיפיות עמך כל בית ישראל ונהיה כלנו לומדי תורתך ונהיה אנחנו וצאצאינו יודעי שמך, בא"י נותן התורה.

נראה שבעקבות נוהג זה ראו ב"בא"י נותן התורה" חתימה של ברכת "והערב נא", והגיהו בתלמוד בהתאם. ובעקבות הגהה זו בתלמוד החלו לחתום פעמיים "בא"י נותן התורה", פעם בברכת "והערב נא" ופעם בברכת "אשר בחר בנו".⁴⁶

לדעת יוסף היינמן,⁴⁷ הנוסח המקורי בברכת רבי יוחנן הוא גירסת כתב יד אוקספורד, הגירסא שלפי עדותם של רש"י ובעלי התוספות עמדה לפנייהם:⁴⁸

הערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בפינו בפיפיות עמך בית ישראל בצאצאנו ובצאצאיהם ונהיה כלנו יודע שמך לומדי תורתך. בא"י למדני חקיק.

"ברוך אתה ה' למדני חקיק" הנו פסוק, תהלים קיט יב, ואין כאן ברכה אמיתית.⁴⁹ אך נראה שגם נוסח זה משני, ובמקור הדברים לא היתה לברכה זו חתימה כלל, שהרי כפי שראינו, החתימה "בא"י נותן התורה", המתועדת למדי, יסודה בקונפליציה בין ברכת רבי יוחנן לברכת רב המנונא, ומסתבר שאלו ששילבו בין הנוסחים לא גרסו בברכת רבי יוחנן "בא"י למדני חקיק".

43 רש"י ד"ה ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל גרסינן; תוספות ד"ה ה"ג ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל. וראה גם היינמן (לעיל, הערה 8), עמ' 105, וציונים שם; תשובת הרמב"ם קפב (בלאו, כרך ב, עמ' 331-334), ושם עמ' 333, הערה 8, וציונים שם.

44 מהדורת בלאו, כרך ב, עמ' 331. הרמב"ם שם, עמ' 333, מגן אמנם על המנהג לחתום על "והערב נא" בחתימה "נותן התורה", אך הוא נדחק לפרש שהחתימה היא מעין הברכה, "לפי שענין נותן התורה הוא אשר מחייב אותנו ללומדה, וזה ענין נתינתה, והוא כוונת הברכה, לבקש העזרה כדי ללומדה".

45 מהדורת "מקיצי נרדמים", עמ' שנח. המהדירים שם סבורים שרש"י הביא את ברכת רב המנונא ללא חתימה, ואחר כך את ברכת רבי יוחנן עם החתימה "בא"י נותן התורה". אך מכיוון שאין חולק על החתימה "בא"י נותן התורה" בברכת רב המנונא, נראה שרש"י כורך את ברכת "הערב נא", ללא חתימה, בין הפתיחה והחתימה של ברכת "אשר בחר".

46 כך בסידור רע"ג, מהדורת גולדשמידט, עמ' ג; רמב"ם הלכות תפילה ז י, אלא שבדפוסים של המשנה תורה הגיהו "המלמד תורה לעמו ישראל" על פי הנהוג בצרפת ובאשכנז, בעקבות הגהת רש"י ובעלי התוספות. וראה תשובת הרמב"ם המובאת לעיל, הערה 45.

47 היינמן (לעיל, הערה 8), עמ' 105.

48 וראה ראב"ן סימן קמב, מהד' אלבק עמ' 101, וציונים שם בהערה ג.

49 וראה ראב"י סימן לה, שפירש את הכלל שבירושלמי: "אין אומרים ברכה פסוק" (ירושלמי ברכות א ח, ג ע"ד), כאילו הוא מוסב על מנהג זה לחתום בברכת התורה "בא"י למדני חקיק". וראה בהערת אלבק לראב"ן הנ"ל (הערה 49 לעיל), וראה גינצבורג, פירושים וחידושים א, עמ' 201, שדחה פירוש זה בצדק. לפירוש הירושלמי שם ראה להלן, בדיון בסוגיא לט, "אחר החתום", עיוני הפירוש לפיסקא [5].

אך בין אם הגירסא המקורית היתה בלי חתימה כלל בין אם היא כללה את החתימה המדומה "בא"י למדני חקיר", אין כאן נוסח ברכה של ממש, ובצדק. "הערב נא" היא תפילת בקשה, ובניגוד לברכות אחרות במטבע ארוך, אין בה קטע של שבח אפילו לקראת החתימה, ולכן אין זה מן הראוי לחותמה בנוסחת ברכה. ובאמת, הפסוק "בא"י למדני חקיר", על אף שהוא כולל את המילים "בא"י", מסתיים בבקשה, שלא כדרך הברכות.⁵⁰ וכבר ראינו שבארץ ישראל לא נהגו לברך ברכה של ממש על לימוד היחיד עד סוף תקופת האמוראים. עמדת רבי יוחנן כאן אינה אלא דוגמה לתפילות הפרטיות לפני הלימוד, דוגמת תפילת רבי נחוניא בן הקנה במשנה בברכות ד ב, והתפילות המובאות בירושלמי ליד תפילת רבי נחוניא בן הקנה בירושלמי שם, ז ע"ד.⁵¹

[9] **ורב המנונא אמר: אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו ברוך נותן התורה**

לעיל, במדור "מבנה הסוגיא ומהלכה", הצענו שבעקבות דרישתו של שמואל לברך לפני תלמוד תורה של יחיד הציע רב המנונא שגם היחיד יברך את הברכה המשמשת לפני קריאת התורה בציבור. ברכה זו אינה מוזכרת בספרות התלמודית בשום הקשר אחר, אבל מתקופת הגאונים ואילך היא מתועדת בבבל כבר לפני קריאת התורה בציבור,⁵² ומכיון שנאמר במשנה מגילה ד א: "הפותח וחותם בתורה מברך לפניו ולאחריו", ובהיעדר ברכה אחרת, אפשר להניח שברכה זו נהגה לפני קריאת התורה כבר בימי האמוראים,⁵³ שהרי אילו נהגה בימי האמוראים ברכה אחרת, קשה להבין מדוע המירוה בברכה זו בתקופת הגאונים. ברם נראה שברכה זו נהגה לפני קריאת התורה בציבור רק בבבל, ואילו בארץ ישראל היתה "ברכת התורה" שלפני הקריאה ולאחריה, שונה. ועל כך ראה להלן, בדיון בסוגיא הבאה, "ברכה אחת", עיוני הפירוש לפיסקא [3].

[10] **אמר רב המנונא: זו היא מעולה שבברכות**

בכתב יד פריז: "אמר רב הונא הא דרב המנונא". בכתב יד מינכן ואצל רוב הראשונים: "זוהי מעולה בברכות", ללא ייחוס. ויש מן הראשונים שגורסים: "הא דרב המנונא מעולה שבברכות", ללא ייחוס. בעל דקדוקי סופרים סבור שלפי גירסת כתב יד מינכן, סתם התלמוד הוא שמעיר על דברי רב המנונא "זוהי מעולה בברכות".⁵⁴ אבל יותר נראה שרב המנונא עצמו אמר "בא"י אמ"ה אשר בחר בנו... בא"י נותן התורה" זו היא מעולה שבברכות", ולכן יש לברכה, שהרי לדברינו לא המציא רב המנונא את הברכה, אלא הציע שגם היחיד הלומד יברכה, כמו שמברכים אותה לפני קריאת התורה. וכדי להבהיר שמדובר בהמשך דברי רב המנונא ולא בדברי סתם התלמוד, גרסו רוב הספרים שוב: "אמר רב המנונא".

50 ראה היינמן (לעיל, הערה 8), עמ' 105-106.

51 וראה לעיל, הערה 17.

52 סידור רס"ג, מהדורת "מקיצי נרדמים", עמ' שנט; אוצר הגאונים, ברכות, הפירושים, סימן נו, עמ' 31. וראה אלבוגן, עמ' 129-130.

53 וגם מדברי רב המנונא עצמו: "זו היא המעולה שבברכות" משתמע שהברכה נהגה גם לפני ימיו בהקשר אחר, מן הסתם קריאת התורה בציבור. וקצת תמוה הדבר שלפי רב המנונא היחיד מברך אותה ברכה הנוהגת לפני קריאת התורה, בבוקר, קודם לימודו הפרטי. כלום אין רב המנונא חושש לברכה לבטלה כשהעולה לתורה בירך אותה ברכה לפני התפילה? נראה אפוא שגם רב המנונא לא תיאר לעצמו שכולם יברכו ברכה זו בכל בוקר, אלא הברכה נועדה ליחיד סגולה המשכימים ללמוד, כפשוטם של דברי שמואל, ואלו יקפידו שלא לעלות לתורה ולברך בשם ובמלכות לאחר שבירכו כבר בבוקר.

54 דקדוקי סופרים ברכות, עמ' 51, הערה י. אך לפי עדותו של בעל דקדוקי סופרים עצמו, שם, המילים "זו היא" נכתבו על הגרד של כמה תיבות בכתב יד מינכן, ואם כן נראה שגם שם היתה הגירסא המקורית "אמר רב המנונא זו היא המעולה שבברכות". על כל פנים, "זו היא", ללא ייחוס חוזר לרב המנונא, מצאנו גם אצל רש"י, רי"ף ורא"ש, ונראה שהיא הגירסא המקורית, ומדובר בהמשך דברי רב המנונא.

[11] אמר רב פפא: הלכך לימרינהו לכולהו

כך בכל העדים פרט לדפוס, ובדפוס הושמט משום מה הייחוס לרב פפא.

דרכו של רב פפא היתה לשלב נוסחאות שונות של ברכות לכדי נוסח אחד,⁵⁵ אך בצדק העיר והקשה יהודה שביב⁵⁶ שכאן העניין יוצא דופן, שהרי בדרך כלל מציע רב פפא מטבע אחד עם שילוב הנוסחים, ואילו כאן מברכים שתיים או שלוש ברכות בשם ובמלכות. כיצד ניתן להצדיק אמירת שלוש ברכות במקום אחת מחמת הספק? הרי ספק ברכות להקל!

ושמא התכוון רב פפא כאן, כדרכו במקומות אחרים, לשלב אלמנטים משלוש הברכות למטבע ארוך אחד, שלא כמנהגנו. מצאנו שילוב של ברכת "אשר בחר בנו" ו"הערב נא" בסידור רב סעדיה גאון, ואף את מנהגנו, לברך שלוש ברכות בשם ובמלכות, פירש רבינו תם כשילוב של ברכת המצווה עם ברכת "והערב נא".⁵⁷ אך גם בנוסחאות אלו ישנם שני מטבעות שלמים, בעוד שלדברינו יש לחפש נוסח המשלב את שלוש הנוסחאות לכדי ברכה אחת ארוכה, עם פתיחה אחת וחתומה אחת. ונראה לשחזר את הברכה על פי מטבע נוסח הקידוש ליום טוב, שגם בו היסודות "אשר בחר בנו" ו"קדשנו במצותיו":⁵⁸

בא"י אמ"ה אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו וקדשנו במצותיו וצונו על דברי תורה. והערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בפינו ובפיפיות עמך בית ישראל, ונהיה אנחנו וצאצאנו וצאצאי צאצאינו כולנו ידעי שמך ולומדי תורתך. בא"י נתן התורה.

55 ברכות נט ע"א, ס ע"ב, עב ע"א; מגילה כא ע"ב; תענית ו ע"א-ז ע"ב; סוטה מ ע"א.
 56 י' שביב, "ברכות התורה: מהות ונוסח", סיני קח (תשנ"א), עמ' קנח-קסא. שביב עצמו השיב שם שלא היה אפשר לצרף את נוסחאות הברכות משום שמדובר בברכות משלושה סוגים, ברכת המצווה, ברכת בקשה וברכת שבח. ומטעם זה גם אין בברכה המשולשת הנהוגה משום ברכה לבטלה.
 57 לנוסח הברכה על פי רב סעדיה גאון ושיטת רבינו תם ראה לעיל, עיוני הפירוש לפיסקא [8].
 58 והשווה גם נוסח ברכת האירוסין, שגם בו משולבים יסודות של ברכות מסוגים שונים.